

УДК 929(477):017.2Галаган
<https://doi.org/10.15407/ub.21.309>

Марина Михайлівна БУДЗАР,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3720-7799>
bmimab24@ukr.net

Євген Аркадійович КОВАЛЬОВ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-7740-4332>
y.kovalov@kubg.edu.ua

ЛЮДИНА ТА ЇЇ КНИГИ: КАТАЛОГ БІБЛІОТЕКИ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ЙОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ

Мета роботи. У статті розглянуто читацькі практики Григорія Галагана (1819–1888), одного з непересічних представників українського помісного дворянства ХІХ ст., як важливий чинник формування його інтелектуальної ідентичності. Автори прагнули з'ясувати, наскільки світогляд Г. Галагана обумовлювався читацьким репертуаром, репрезентованим складом його бібліотеки. **Методологія дослідження** містить прийоми реконструкції інтелектуальної біографії (історико-генетичний, типологічний), а також джерелознавчий аналіз. **Наукова новизна роботи** полягає в тому, що вперше об'єктом дослідження став каталог приватної бібліотеки Г. Галагана, складений у 1853 р. істориком і етнографом, бібліофілом Миколою Маркевичем (1804–1860). Документ зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У розвідці читання осмислюється як культурна дія, що формує інтелектуальну ідентичність людини. Водночас книжкове зібрання, створене кількома поколіннями одного сімейства,

розглянуто як втілення не лише індивідуальної, а й колективної свідомості. **Висновки.** Автори показують, як у каталозі бібліотеки Галаганів відбулися читацькі пріоритети однієї людини, уподобання дворянської родини, представники якої долучилися до наповнення книгозбірні, і колективні смаки, що відображають тенденції суспільного життя. У статті доведено, що, зважаючи на перевагу белетристики й видань з історії та богослов'я, збирачі бібліотеки, зокрема Г. Галаган, мали гуманітарні уподобання. Аналіз змісту розділів каталогу показує, як важили для формування свідомості дворянського інтелігента просвітницька традиція, успадкована від попередньої доби, і візія романтизму, ще актуальна в середині XIX ст.

Ключові слова: українське дворянство, Галагани, Григорій Галаган, інтелектуальна біографія, книга, історія читання, домашня бібліотека, каталог.

Між письменником і читачем час утворює неподоланну прірву;
на іншому краю цієї прірви, у звабливій далині минулого,
палахотить запалене письменником світло;
це осяння знаджує, і через прірву починають перекидати
мости...

*Олександр Білецький*¹

У сучасних гуманітарних студіях важливим проблемним полем є історія читання. Роже Шартъє та Гульєльмо Кавалло слушно зазначали: «Тривала історія читання й читачів має стати історією способів використання, розуміння та засвоєння текстів» [3, с. 11], тобто вивченням того, як «світ тексту» перетинався зі «світом читача» — як книги споживалися й інтерпретувалися читацькими спільнотами.

На нашу думку, історія читання стане в пригоді в сучасних біографічних дослідженнях, що передбачають «аналіз діяльності індивіда, осібної свідомості та самосвідомості...» [7, с. 290]. Передусім це слушно для такого різновиду біографічних досліджень, як інтелектуальна біографія, що «...відмовляється від потреби в базовій хронологічній структурі та розгортає оповідь про життя через концептуальний аналіз мотивів і переконань суб'єкта в світі ідей» [13]. Цей напрям біографічних розвідок, акцентуючи увагу на конкретній особі, «дає змогу уявити у взаємодії науку й інтелектуальний розвиток у певний момент історії...» [14, с. 296].

Вагомою часткою інтелектуальної біографії людини і є, власне, споживання і продукування текстів, тобто читання і писання. «Скажи мені, що ти читаєш, і я скажу тобі, ким ти є» — цей давній афоризм

¹ Білецький А. И. Об одной из очередных задач историко-литературной науки : (изучение истории читателя) // Избранные труды по истории литературы. М. : Просвещение, 1964. С. 35.

Тут і далі цитати з російської подано в українському перекладі авторів.

напрочуд влучно пояснює значущість читання для творення інтелектуальної ідентичності. І надто це стосується Нового часу, коли особистість людини стала визначатися текстами, які вона прочитує, а нації, соціальні класи й політичні угруповання проявлялися як читацькі спільноти.

Предметом нашого дослідження є бібліотека Галаганів — родини, яка в XIX ст. належала до верхівки українського помісного дворянства. Ідеться про книги, зібрані кількома поколіннями Галаганів, починаючи з XVIII ст. Основним джерелом для розвідки став каталог цієї бібліотеки, складений у 1853 р. Миколою Маркевичем (1804–1860) — істориком й етнографом, знаним бібліофілом, близьким родичем Галаганів². На той час власником бібліотеки був Григорій Павлович Галаган (1819–1888) — один із найцікавіших, як вважаємо, представників українського помісного дворянства XIX ст., чия біографія переконує в дивовижній багатоманітності української минувшини. У житті цієї людини було поєднано те, що для адептів традиційних українських історіографічних наративів («народницьких», «державницьких» абощо) здавалося неможливим сполучити: український патріотизм і щира дружба з московськими слов'янофілами, лояльність до російської державності та критичне ставлення до централізаторського бюрократизму — опори цієї державності. Такий перелік «поєднання непослудуваного» можна продовжувати, бо, як дотепно зазначив у своєму щоденнику Олександр Кістяківський, Г. Галаган — «складена душа», у якій містилося багато впливів — це була така собі «крамничка» ідей, нерідко суперечливих, двоїстих [4, с. 494]. **Мета нашої статті** — з'ясувати те, наскільки ця «збірність душі», ця складність світосприйняття обумовлювалися читацьким репертуаром, репрезентованим у каталозі галаганівської бібліотеки 1853 р.

Перш ніж докладно вивчити цей каталог, варто поцікавитися читацькими уподобаннями, властивими Г. Галагану з юності. Про це дізнаємося, зокрема, із нотаток у його юнацькому щоденнику за 1836–1841 рр. Молодий Г. Галаган читав чимало белетристики російською, українською, французькою, німецькою та англійською мовами. Його щоденник містить згадки про тогочасних популярних літераторів — О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермонтова, Н. Кукольника,

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. 119 (Галагани). Оп. 1. Спр. 3 (Каталог бібліотеки Григорія Павловича Галагана на 1 січня 1853 р.). Рукопис. Почерк Миколи Андрійовича Маркевича. 44 арк., чистих — 18.

Назви всіх видань, зазначених у цьому джерелі, далі наводимо в українському перекладі.

Т. Шевченка, Й. В. Гете, Дж. Г. Байрона, В. Скотта, Жорж Санд, А. де Мюссе, А. Дюваля [2, с. 55, 59, 60, 71, 78, 93]. Юнака приваблювала й історіографія — він, приміром, цікавився працями з історії України М. Маркевича та Д. Бантиша-Каменського, занотовував до щоденника міркування щодо прочитаного. Проте серед його книг був і такий курйоз, як ворожильний «Оракул» («L'Oracle»):

Для молодого Г. Галагана-романтика читання мало бути чуттєво-естетичним процесом. Це, звісно, потребувало відповідного середовища — природного, дружньо-родинного. Тож читання вголос у колі рідні й друзів було однією з його улюблених розваг [2, с. 25, 26, 153–154]. І додамо — однією з поширених культурних практик у дворянському середовищі XIX ст., загалом важливим засобом організації вільного часу родини [5, с. 8], слугуючи ще й способом комунікації, що об'єднував кілька форм спілкування — «родинну близькість, світську гостинність, взаємини освічених людей...» [3, с. 13].

Утім, наставник Г. Галагана Федір Чижов (1811–1877) був переконаний, що його підопічний читав замало. Про це довідуємося з листів Ф. Чижова до Катерини Василівни Галаган, матері Григорія. «Читати він не дуже полюбляє», — зазначено в листі від 30 (18) липня 1841 р., а далі є прохання: «À propos (до речі (фр.). — М. Б., Є. К.), напишіть йому від себе, так злегка порадьте читати побільше» [6, с. 282]. Читання, на думку Ф. Чижова, мало бути систематичною та серйозною інтелектуальною працею, ба навіть чимось на кшталт духовного подвижництва. У листі від 15 грудня 1842 р. він повчав Григорія: «Працювати, примусово читати уважно, читати так, щоб тільки що не вчити напам'ять. Не наважуватися зробити висновок без того, щоб не дати собі якнайповнішого відчиту, на все прочитане складаючи невеликий письмовий звіт, у якому були би стислий виклад [прочитаного] та зауваги» [6, с. 191–192].

Г. Галаган так і не став тим педантичним читачем, яким його волів бачити Ф. Чижов, але, безперечно, досить високо цінував книгу, убачаючи в читанні й засіб особистісного вдосконалення, і розраду.

Ми свідомі того, що, імовірно, Г. Галаган читав аж ніяк не всі книжки, що зберігалися в його родинній бібліотеці. Окрім того, іноді непросто з'ясувати, коли й ким була придбана та чи та книга. Роки видань щодо цього не завжди є надійними орієнтирами, бо книжка могла потрапити до бібліотеки й через тривалий час після її публікації. Тому нам стають у пригоді додаткові джерела: господарча документація — насамперед реєстр майна, що залишилося після смерті Григорія Івановича Галагана (1768–1808) і було поділено в 1815 р. між його спадкоємцями — синами Петром та Павлом (батьком Г. П. Галагана), де, між іншим, указані книги з «кімнатної бібліо-

теки»³, а також епістолярні матеріали й щоденникові нотатки. Завдяки цьому комплексу джерел можна принаймні приблизно з'ясувати, як кілька поколінь Галаганів створювали ту родинну бібліотеку, яку успадкував та істотно поповнив Григорій Павлович.

Книжкове зібрання, про яке йдеться, зберігалося в Сокиринському маєтку Галаганів. У XIX ст. домашні бібліотеки посіли помітне місце в культурному просторі українських панських садиб⁴, що відповідало загальній тенденції еволюції духовних пріоритетів знаті Російської імперії, коли у дворянському колі сімейні книгозбірні набули статусу самостійного культурного явища [12, с. 175]. Микола Рігельман, двоюрідний брат Г. Галагана, писав йому в листі від 13 червня 1846 р.: «Як освіченій і багатій людині, тобі справді соромно було б не скласти хоч поступово й неквапливо домашньої бібліотеки; мені видається, це є непростимою провинною наших дворян, що вони з певного часу рішучо нехтують літературою» [10, с. 185]. Водночас наявність у реєстрі майна Галаганів 1815 р., поряд зі старовинною зброєю, сріблом, порцеляною тощо, більше двохсот томів книг, засвідчує не тільки те, що книга на початку XIX ст. лишалася предметом розкоші, а й те, що в родині Галаганів уже існувала традиція створення приватних книжкових зібрань⁵.

Найімовірніше, започаткував родинну книгозбірню Іван Григорович Галаган (1740(39?)–1789), прадід Григорія. Особа суто світських уподобань, на відміну від діда й батька⁶, котрі, власне, майже все життя провели у війську, він, вочевидь, віддавав перевагу приватному буттю. Належачи до верхівки української знаті (родич Розумовських, близький приятель генерал-губернатора Малоросії Петра Рум'янцева-Задунайського тощо), Іван Григорович своїм життям продемонстрував успішність інтеграції нащадків козацької старшини до лав імперського дворянства. Він побудував у дідичному маєтку Сокиринці просторий

³ Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДАК України). Ф. 1475 Галагани-поміщики. Оп. 1. Спр. 1276 Опис майна рухомого й нерухомого в Тиницькій і Сокиринській економіях. 1815–1916. Арк. 1–6 зв.

⁴ Див., приміром, цікавий опис домашньої бібліотеки Якова Степановича Дорошенка (1807–1893), поміщика Глухівського повіту Чернігівської губернії, який залишив його онук – видатний український громадський діяч і вчений-історик Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951): Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). К. : Темпора, 2007. С. 38.

⁵ Традицію вивчення цієї проблеми було закладено в українській гуманітаристиці і-ї половини XX ст. Див.: *Зленко П.* Українські приватні бібліотеки (Бібліотеки української козацької старшини) // Українська книга. 1937. № 7/8. С. 166–174; *Тищенко М. Ф.* З історії торгівлі книжками у XVIII ст. // Україна. 1929. № 35. С. 38–44.

⁶ Гнат Іванович (?–1748) і Григорій Гнатович (1716–1777) Галагани, прилуцькі полковники.

двоповерховий будинок, відправив сина на навчання до Лейпцига, здійснив дві закордонні мандрівки й наповнив «кімнатну бібліотеку» в садибі історичними, філософськими й художніми текстами, що свідчать про смаки його покоління за умов поширення ідей Просвітництва й подальшої секуляризації читацької культури дворянства. Вочевидь, більша частка видань з опису 1815 р., датованих 60-ми — серединою 80-х рр. XVIII ст., придбана ним, причому купувалися книги як удома, так і в закордонних вояжах (1781 і 1785–1786 рр.), де Іван Григорович виконував і замовлення інших ⁷. Зауважимо, що в бібліотеці Григорія Галагана, судячи за каталогом, залишилося кілька десятків книг, придбаних прадідом. Цікаво, що серед них багато творів французьких авторів, де просвітницькі ідеї поставали в розважальній художньо-стильовій «обгортці» стилю рокайль, — авантюрно-сатиричної та інтимної тематики, але з майже обов'язковим моралізаторським підтекстом (підсиленим у російськомовних варіантах). Серед них, приміром, «Султан Мізапуф і принцеса Гріземіна» Клода-Анрі де Вуазенона (1779 р.), «Новий знайда, або Щасливий голландець», вільний переказ роману Генрі Філдинга «Історія Тома Джонса, знайди» М. Іванова (1782 р.) ⁸, «Повісті Вільгельма, візника паризького» Філіпа де Келюса в перекладі В. Вороблевського (1785 р.) ⁹.

Урізноманітнював домашнє книжкове зібрання і Григорій Іванович Галаган. Цей представник роду вочевидь вповні прагнув засвоїти й наслідувати поведінкові моделі імперської знаті, створені, власне, за європейськими лекалами. Книги, придбані ним, — досить строката суміш з творів пізнього просвітництва, авантюрно-любовних і сентиментальних романів, книжок корисних порад і посібників з облаштування господарства, які теж частково зазначені в каталозі 1853 р. Зокрема, наявність у реєстрі 1815 р. «Архітектурних книг для садів» ¹⁰ у чотирьох книгах відсилає до видання в списку М. Маркевича «Журнал ідей для аматорів садів, англійських парків і власників заміських садів» Йохана-Готфріда Громана за 1790 р. (4 випуски) ¹¹

⁷ Це підтверджується записом на зворотному боці листа Петра Румянцева до російського посланника в Саксонії Олександра Білосельського-Білозерського з проханням протекції для Івана Галагана в закордонній мандрівці: «Уклінно прошу не забути придбати в Кенігсберзі географічний атлас латинською мовою для Вашого покірного слуги Адріяна Чепи, канцеляриста...» (ІР НБУВ. Ф. II (Історичні матеріали). Оп. 1. Спр. 26058–26061 (Папери Івана Галагана родинного змісту. 1763–1785). Арк. 13 зв.

⁸ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 36; ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1276 Арк. 1 зв., 2.

⁹ Там само. Арк. 17 зв; Там само. Арк. 2.

¹⁰ ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1276. Арк. 2.

¹¹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 34.

й засвідчує бажання Григорія Івановича опікуватися Сокиринським парком, яке для його нащадків стало справжньою пристрастю. Варто уваги й те, що в реєстрі 1815 р. позначений томик «Енеїди» Івана Котляревського, найшвидше першого видання — 1798 р.¹², тоді як у каталозі 1853 р. поема наявна вже в трьох екземплярах за 1798 р. й у шести — першого повного видання за 1842 р.¹³. Навіть якщо припустимо, що таке зацікавлення Григорія Івановича не виходило за межі симпатій до літератури бурлеску, то його внука, власника книгозбірні 1853 р., цей твір спонукав до глибоких роздумів — від юнацького захоплення («Я читаю “Енеїду” Котляревського, де така чиста й точна наша мова...» [2, с. 156]) до пізнішого засудження (за створення того напряму, «у якому національність малоросійська виставлена з комічного боку...»¹⁴).

Утім зауважимо, що галаганівське книжкове зібрання на 1853 р. утворювалося вочевидь не лише зусиллями Івана й Григорія Галаганів, поповнюючись завдяки іншим особам з родини, про що йтиметься нижче. Тобто книгозбірня Галаганів, описана М. Маркевичем, як і сімейні бібліотеки загалом, репрезентує, хоча б частково, родинну традицію читання.

Каталог 1853 р. містить 897 найменувань друкованих видань. Окремої уваги варта його структура, що свідчить про Маркевичеві уявлення щодо диференціації знання. Каталог складається з п'ятнадцяти розділів: 1) богослов'я; 2) науки історичні, біографії, мемуаристика, листування, статистика й географія; 3) статистика, географія, подорожі; 4) географічні атласи, мапи й плани; 5) література російська; 6) література іноземна й переклади російською мовою; 7) філософія, політика, мораль; 8) юриспруденція; 9) мовознавство; 10) науки математичні, механіка, стратегія; 11) природнича історія; 12) господарство, землеробство й домогосподарство; 13) медицина; 14) вільні мистецтва — архітектура, скульптура, живопис, «архітектура садів»; 15) переклади з іноземних мов (переважно белетристика XVIII ст.). За кількістю назв найбільше видань з історії (169), богослов'я (118) і художньої літератури — іноземної (121) та російської (115). Тобто збирачів цієї бібліотеки, зокрема Г. П. Галагана, цікавило те, що ми би тепер назвали гуманітаристикою.

Гідно уваги, на нашу думку, те, що серед книг богословського спрямування лише близько 20 з 118 найменувань каталогу датовано дру-

¹² ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1276. Арк. 2 зв.

¹³ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 18.

¹⁴ ІР НБУВ. Ф. І (Літературні матеріали). Оп. 1. Спр. 6922 (Зауваги й записки про все, що стосується селян). Арк. 27 зв.

гою половиною 1830-х — 1840-ми роками, переважна ж більшість текстів, як богослужбових книг, так і творів релігійно-повчальних та релігійно-філософських, маркується другою третиною XVIII — першою чвертю XIX ст. і не вповні ідентифікується за реєстром 1815 р. (хоча найстаріша книга каталогу — «Камінь віри» Стефана Яворського (1727) — є в цьому переліку)¹⁵. Отже, постає питання про ще кількох збирачів сімейної бібліотеки, чиї постаті багато важили для Григорія Павловича. Це його прабаба Катерина Юхимівна Галаган (1746(45?)–1823) і його батько Павло Григорович Галаган (1793–1834).

Імовірно, від К. Ю. Галаган, особи глибоко побожної, яка ревно дотримувалася традицій православного благочестя, у зібранні залишилися «Симфонія чи Конкорданція...» Андрія Богданова (1737), кілька богослужбових видань друкарні Києво-Печерської лаври 1740–1790-х рр., томики «Києво-Печерського патерика»¹⁶. Припустимо, що ці видання, серед яких були й книги з дарчими написами церковних ієрархів Катерині Юхимівні (митрополита Михайла (Матвія Десницького), митрополита Серапіона (Стефана Логиновського))¹⁷, слугували для родини духовними раритетами.

Утім, особливий інтерес викликає наявність у книгозбірні Галаганів комплексу видань, що засвідчують поширення в Російській імперії на межі першої чверті XIX ст. релігійно-містичних учень, передусім пієтизму, і репрезентують діяльність Російського біблійного товариства, тобто таких текстів, що слугували ідейним підґрунтям явищ, у той чи той спосіб обумовлених екзальтованою атмосферою часу й поширенням масонства. У каталозі наявний широкий спектр творів, змістом яких надихалися тогочасні російські містики, — від філософських трактатів Карла фон Еккартсгаузена («Бог є любов найчистіша. Моя надія та мої розмисли», 1805 р.), Олександра Стурдзи («Роздуми про дух і доктрину православної церкви», 1816 р.)¹⁸, Йоганна-Генріха Юнга-Штіллінга (номери журналу «Der graue Mann» (у російському варіанті — «Угроз Световостоков») за 1805–1816 рр., роман «Феобальд, або Мрійники», 1819 р., життєписи (роман і біографії зараховані до розділу «Філософія, політика, мораль»))¹⁹ до численних релігійно-повчальних повістей англійських, французьких, російських авторів («Християнська філософія» Стефані-Фелісіте Брюлар, графині де Жанліс (1802), «Розмова двох приятелів про користь біблійних то-

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1276. Арк. 4.

¹⁶ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2–2зв.

¹⁷ Там само. Арк. 3.

¹⁸ Там само. Арк. 4.

¹⁹ Там само. Арк. 2зв., 22.

вариств» Андрія Шеїна (1819), «Життя Вільгельма Брауна, чи Істинний християнин» Хью Брауна (1817) тощо)²⁰. Такі тексти наявні в бібліотеці як мовою оригіналу, так і в перекладах суспільних діячів і літераторів, помітних у масонському колі, передусім Олександра Лабзіна — філософа, письменника, релігійного просвітника.

Припустимо, що ці твори репрезентують уподобання Павла Галагана й товариства, у якому він перебував упродовж 1810-х рр. у Петербурзі, під час навчання (у Головному німецькому училищі та Гірничому кадетському корпусі), а потім служби (у Колегії іноземних справ)²¹. За характеристикою Миколи Маркевича, його небожа (заввичай досить прискіпливого в оцінках), це була людина «шляхетна в повному сенсі; розуму світлого, зі значною начитаністю, із непересічним хистом, глибокими знаннями й високоосвіченим смаком в архітектурі та мистецтві садів»²². Якщо зауважити, що концепція «природності» людини була близькою і масонській доктрині²³, і ідеям російських містиків (у згаданій книзі О. Стурдзи важливим аргументом роздумів про дух православ'я є погляд на людину як посередника між Творцем і створеною Ним природою), то в цьому контексті поновому постають уподобання П. Галагана у сфері садового мистецтва й прагнення облаштувати парк у маєтку в Сокиринцях за канонами натурального (нерегулярного, англійського) парку.

Утім, якщо Павлові Галагану були близькі морально-містичні ідеї, поширювані в його соціальному колі, ці переконання він міг успадкувати й з родини. Певна кількість книг релігійно-містичного змісту в зібранні 1853 р. датована 1780-ми — початком 1800-х рр. (приміром, «Бесіди з Богом» у 4 томах, зі статтями містико-філософського сенсу в перекладі з німецької І. Дмитрієвського, М. Карамзіна тощо, 1787–1789 рр.²⁴). Ще тут є кілька видань творів релігійного мислителя Фоми Кемпійського, чий ідеї надихали прихильників містичних учень по-

²⁰ Там само. Арк. 4.

²¹ Зазначимо лише, що серед віце-президентів Російського біблійного товариства були граф О. К. Розумовський, родич Галаганів за жіночою лінією, митрополит Михайло (Десницький), можливо, теж близький до родини. До того ж у 1819–1822 рр. у Чернігові діяло відділення товариства (див.: Тарасенко О. До історії Чернігівського відділення Російського біблійного товариства (1819–1822 рр.) // Сіверянський літопис. 2011. № 5. С. 54–71), а від 1820 р. Павло Галаган служив у Чернігівській губернії, обіймаючи посаду почесного наглядача Козелецького училища.

²² Институт русской литературы (Пушкинский Дом) Российской академии наук (далее — ИРЛИ). Ф. 488 (Маркевич Николай Андреевич). Оп. 1. Д. 38 (Маркевич Н. А. Автобиографические заметки. 1845). Л. 44.

²³ Детальніше: Нащокина М. Русский масонский сад // Русская усадьба. 2006. № 12(28). С. 497–536.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2зв.

чатку XIX ст., — «Творіння Фоми Кемпійського» (1799, Москва, російською)²⁵ та «Наслідвання Христа» (1801, Льєж, французькою)²⁶. Остання робота є в цій збірці ще в російському виданні 1818 р. і французькою мовою — 1842 р. (паризького видавництва)²⁷, що засвідчує сталий інтерес Галаганів до неї.

Зміст зібрання богословських (і дотичних до них) книг засвідчує як сформованість традиції благочестя, так і факт релігійних шукань у родині Галаганів, що, безумовно, слугувало для Павла Григоровича та його дружини Катерини Василівни (уродженої графині Гудович) підґрунтям для виховання дітей. Дві книги — «Коротка Священна історія Старого й Нового Заповіту, для напучування дітей» (1820) і «Короткий життєпис деяких Святих, створений для напучування юнацтва» (1821)²⁸, чудово ілюстровані (як-от перша — естампами на основі «Лож Рафаеля» з Ватиканського палацу в Римі), — вочевидь з'явилися в родині невдовзі після народження сина Григорія (1819 р.).

Отже, Григорій Галаган ріс в атмосфері дотримання норм християнства, хоча в ранній молодості демонстрував скептицизм щодо офіційної церковної обрядовості («Яке безчинство, яка неповага до того, чому вклоняємось...» [2, с. 96] або проявів екзальтованої набожності (зокрема, у чоловіка сестри Марії Павла Комаровського: «...що погляд, то фальшивість, що слово, то вдавання...» [2, с. 273])). Щоденникові записи кінця 1840-х рр. засвідчують, що тоді віра ще не перетворилася для нього на інструмент для обґрунтування ідеологічних схем, передусім протистояння між католицьким Заходом і православним Сходом, як буде через якийсь десяток років, але залишалась суто індивідуальним, «приватним» надбанням. Щоб звільнитися від важких роздумів щодо власної ролі господаря інших людей, він звертається до чудотворної ікони в сільській церкві («Їздив у Ржавець, вклонився й помолився незрівнянній іконі, і мені полегшало...»²⁹), залишаючи улюблені Сокиринці, розмовляє з Богом у садибному парку («Напередодні від'їзду я пішов у великий байрак помолитися перед іконою, що в дубі...»³⁰). Така інтимно-чуттєва віра не потребувала офіційного підтвердження, може, тому в каталозі 1853 р. небагато богословських книг можна ідентифікувати як придбані Григорієм особисто.

²⁵ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 3.

²⁶ Там само. Арк. 4зв.

²⁷ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2зв., 4.

²⁸ Там само. Арк. 3.

²⁹ ІР НБУВ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6922 (Зауваги й записки про все, що стосується селян). Арк. 9.

³⁰ Там само.

Думаємо, що перше видання «Остромирового Євангелія», здійснене філологом і палеографом Олександром Востоковим у 1843 р., з наборним, а не факсимільним текстом, з грецьким підрядником, абеткою та словником³¹, зацікавило Григорія Галагана насамперед як пам'ятка давньоруської писемності, а не як священний текст, так само, як два видання давнього кодексу — «Реймського Євангелія»: паризьке 1843 р., роботи французького палеографа Джозефа-Бальтазара Сільвестра (у співпраці зі словенським лінгвістом, просвітитником Єрнеєм Копітаром) і празьке 1846 р., за редакторства чеського славіста Вацлава Ганки, доброго знайомого Григорія ще з часів першого зарубіжного вояжу 1841–1843 рр.³² Тут зауважимо, що свідченням приятелювання з В. Ганкою є ще кілька книг цього автора, записаних М. Маркевичем у різні розділи каталогу, — літератури («Пісні в Празі», особисто подаровані славістом Григорію в 1841 р.³³, «Краледворський рукопис»³⁴) і мовознавства («Правопис чеський», «Початки руської мови» (обидві — чеською), «Початок священної мови слов'ян» (російською))³⁵.

Серед видань релігійного спрямування, датованих другою половиною 1830-х — кінцем 1840-х рр., привертають увагу твори письменника, історика церкви, Андрія Миколайовича Муравйова: «Мандрівка святими руськими місцями» (1837), «Листи про богослужіння східної кафолічної церкви» (1838), «Римські листи» (1847)³⁶. Дві перші придбані, імовірно, за ініціативою Катерини Василівни Галаган, можливо, з виховною метою, тому що в одній автор приділив значну увагу київським святиням, а в другій йшлося про особливості літургійної церемонії. Третя, вірогідно, опинилася в родинній бібліотеці теж не випадково: Григорій Галаган планував мандрівку за кордон після одруження з Катериною Василівною Кочубей, тому припустимо, що книга мала слугувати путівником для огляду християнської спадщини Італії³⁷.

³¹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4.

³² Там само.

³³ Ф. Чижов, описуючи свою і Г. Галагана зустріч з В. Ганкою 9 липня 1840 р. в Празі, занотував у щоденнику, що той «приніс два екземпляри своїх пісень, один для Гриши, другий для Миколи Андрійовича Маркевича» (Центральна бібліотека Російської Федерації (далеє — ЦБРФ). Ф. 332. К. 1. Ед. 4 (Чижов Ф. Дневники. 1836–1842 гг. Копия). Л. 502).

³⁴ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17.

³⁵ Там само. Арк. 25.

³⁶ Там само. Арк. 4.

³⁷ Можливо, книга з'явилася в бібліотеці, тому що Ф. Чижов звернув увагу на цей твір у нарисі «Про римські листи Муравйова» (1847).

Не менш цікавими постають читацькі стратегії, сформовані в родині Галаганів і по-новому реалізовані Григорієм Галаганом, за працями з історії, репрезентованими в каталозі. Це примушує замислитися про роль книги в становленні історичної самосвідомості людини першої половини XIX ст.

Між виданнями з історії в каталозі ми знаходимо фундаментальні пам'ятки російської історіографії XVIII — першої половини XIX ст.: «Давню російську історію» Михайла Ломоносова, «Історію російської держави» Миколи Карамзіна, «Історію російського народу» Миколи Полевого³⁸. Окрім того, у галаганівській бібліотеці була «Російська історія» Миколи Устрялова — професора Петербурзького університету, де навчався Г. П. Галаган³⁹. Це був, власне, навчальний посібник для студентів, але молодому Галагану устрялівська «прагматична історія» була не до вподоби. «Дві товсті книжечки, в яких кожний рядок є окремим фактом, і тому потрібно було багато пам'яті» [2, с. 92], — записав він у своєму щоденнику після іспиту з історії, до якого готувався за цим підручником. До того ж у бібліотеці Г. П. Галагана з'явилися історичні джерела, опубліковані М. Устряловим, — «Сказання сучасників про Дмитра Самозванця» та «Сказання князя Курбського»⁴⁰. Остання праця заслуговує на особливу увагу, бо є одним з найважливіших джерел для дослідження історії Московщини доби правління Івана IV Грозного, а тогочасні події замолоду цікавили Г. П. Галагана, котрий тяжів до романтичного чуттєво-естетичного осягнення минувшини, адже московська історія XVI ст., репрезентована як яскрава суміш величі й трагізму, могла сильно збуджувати уяву юнака [2, с. 66]. Однак, мабуть, ще цікавішим для нього, схильного до ідеалізування українського козацтва, був «Опис України» Гійома де Боплана, російський переклад якого опублікував Федір Устрялов, брат його університетського викладача. Примірник цієї знаменитої книги був у галаганівській бібліотеці⁴¹.

Українську минувшину репрезентувала в книжковому зібранні Галаганів «Історія Малої Росії» Дмитра Бантиша-Каменського⁴². Цю працю замолоду Г. П. Галаган читав уважно й ставився до неї вельми критично. «Що за дурна, підла, низька історія! Скрізь виставлені царі, руські тирані, благодійниками України, а козаки, що захищали свободу проти москалів, — бунтівниками» [2, с. 174], — занотував він про неї в юнацькому щоденнику.

³⁸ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6–63в.

³⁹ Там само. Арк. 6.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6.

⁴² Там само. Арк. 9.

Надибуємо в галаганівському книжковому зібранні видання видатного вченого-славіста й ідеолога харківських романтиків 1830–1840-х рр. Ізмаїла Срезневського — часопис «Запорожская старина» й працю «Святылища й обряди язичницького богослужіння давніх слов'ян»⁴³.

Г. П. Галагану належала низка видань, опублікованих київськими інтелектуалами, зокрема тими, котрі були пов'язані з Університетом святого Володимира й Київською археографічною комісією, а також входили до кола Кирило-Мефодіївського братства. Із киянами Григорій Галаган став зближуватися на межі 1840–1850-х рр., а згодом, оселившись у Києві, почав відігравати помітну роль у тамтешньому громадському житті як один з провідників українофільства з табору помісного дворянства. У його бібліотеці була більшість видань з історії Києва й Київщини, опублікованих упродовж першої половини ХІХ ст., зокрема «Опис Києво-Печерської лаври» митрополита Євгенія (Болховітінова), «Історія Київської духовної академії» Макарія (Булгакова), «Нарис історії Києва» Миколи Закревського, «Огляд Києва щодо старожитностей» та «Огляд могил, валів і городищ Київської губернії», надруковані коштом київського цивільного губернатора І. І. Фундукля⁴⁴. У нього були також видання Київської археографічної комісії: «Пам'ятники», літопис Самійла Величка, «Життя князя Андрія Михайловича Курбського в Литві і на Волині»⁴⁵. Мав він і праці кирило-мефодіївців — «Слов'янську міфологію» Миколи Костомарова та Кулішеву «Повість про український народ»⁴⁶.

Вельми важливою частиною бібліотеки Г. П. Галагана були твори з історії України, опубліковані в Москві Осипом Бодянським, професором Московського університету й секретарем Московського товариства історії та старожитностей російських. Варто зазначити, що Г. П. Галаган тривалий час мав дружні взаємини з О. М. Бодянським, адже вони були земляками: останній народився в містечку Варва Лохвицького повіту Полтавської губернії, де був один з маєтків Галаганів. Г. П. Галаган отримував «Чтения в Обществе истории и древностей российских», де публікувалося чимало цінних джерел з історії України [11, с. 27–28]. Із московських видань О. М. Бодянського, що потрапили до бібліотеки Г. П. Галагана, особливо важливими для нього стали «Історія Русів» псевдо-Кониського й «Літописне оповідання

⁴³ Там само. Арк. 63в., 9.

⁴⁴ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6–63в., 9.

⁴⁵ Там само. Арк. 6–63в.

⁴⁶ Там само. Арк. 9–93в.

про Малу Росію» Олександра Рігельмана⁴⁷. Із цих текстів він випишував згадки про участь своїх предків в історичних подіях⁴⁸.

Був у бібліотеці Г. П. Галагана й доробок одеського історика Аполлона Скальковського, зокрема його фундаментальна праця про запорозьке козацтво — «Історія Нової Січі», а також «Наїзди гайдамаків на Західну Україну» й розвідки з історії Одеси й Новоросійського краю, себто Південної України⁴⁹.

Г. П. Галаган цікавився громадсько-політичним становищем і культурним життям галицьких русинів і товаришував із керманічами тамтешнього «московільського» руху. Одним зі свідчень цього зацікавлення в галаганівській бібліотеці є праця львівського історика Дениса Зубрицького «Критико-історична повість минулих лет Червоної чи Галицької Русі», яку О. М. Бодяньський переклав з польської мови російською і надрукував у Москві між виданнями Московського товариства історії та старожитностей російських⁵⁰.

Значну частину галаганівської бібліотеки склали видання із всесвітньої історії, від творів античних авторів — Геродота, Плутарха, Тацита, Цезаря, Светонія, Саллюстія, Курція Руфа, здебільшого в перекладах французькою мовою, — до праць європейських істориків, сучасних власнику книгозбірні. Частина цих видань належала до навчальної літератури, за якою молодий Галаган дізнавався про минуле. Серед книг із всесвітньої історії знаходимо, зокрема, популярні в 1810–1820-х рр. видання геттінгенського професора Арнольда Герена, який мав широке коло наукових інтересів — від Античності до Нового часу («Довідник з античної історії» тощо)⁵¹. Середньовічній історії та Новому часу були присвячені праці французького історика Жана-Батиста Капфіга, опубліковані впродовж 1830-х рр. («Історія Філіпа-Августа», «Історія Реформації» тощо)⁵².

Історіографія Античності була репрезентована такими фундаментальними виданнями, як Гіббонова «Історія занепаду й руйнування Римської імперії» та Нібурова «Римська історія»⁵³. До речі, історія Риму, особливо доба володарювання Октавіана Августа, належала до улюблених історичних тем молодого Галагана [2, с. 66]. До вподоби йому було й Середньовіччя (приятелі навіть прозвали його «chevalier

⁴⁷ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6зв., 9зв.

⁴⁸ ІР НБУВ. Ф. I (Літературні матеріали). Спр. 6888. Арк. 1–1зв.; Спр. 6889. Арк. 1.

⁴⁹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7, 9.

⁵⁰ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9зв.

⁵¹ Там само. Арк. 7 зв., 8.

⁵² Там само. Арк. 8.

⁵³ Там само. Арк. 8–8зв.

du moyen âge», себто «середньовічним рицарем»), і цей історичний період у бібліотеці репрезентувала, між іншим, солідна праця французького медієвіста Жозефа-Франсуа Мішо «Історія хрестових походів»⁵⁴. Знаходимо серед Галаганових книг і багатотомну «Історію середньовічних італійських республік» швейцарця Жана-Шарля де Сісмонді⁵⁵.

З юності Г. П. Галагану були властиві риси англomана, тому нас не дивує наявність у його книжковому зібранні праць з історії Великої Британії — «Історії революції в Англії у 1688 р.» Джеймса Макінтоша, «Історії Англії» Френсіса Пелгрейва й «Історії Ірландії», написаної Томасом Муром, знаменитим у той час ірландським літератором-романтиком⁵⁶.

Слов'янофільські переконання Г. П. Галагана, що невпинно міцнішали впродовж 1840-х і 1850-х рр., либонь, обумовили появу в його книгозбірні «Критичних досліджень з історії болгар» Юрія Венеліна й «Болгарських колоній у Бессарабії та Новоросійському краї» Аполлона Скальковського⁵⁷.

Привертають увагу видання, присвячені єврейству: «Листи деяких португальських, німецьких та польських євреїв п. Вольтеру» абата Антуана Гене (у каталозі ця книга була вміщена між богословськими виданнями), «Філософська історія євреїв» Капфіга й «Історія євреїв від зруйнування Єрусалима до наших днів» Шарля Мало⁵⁸. Із євреями як особливою етнокультурною спільнотою Г. П. Галаган близько познайомився в першій мандрівці до Західної Європи 1841 р., побачивши їх на Волині, у Галичині та Німеччині, але тоді не демонстрував явної упередженості щодо них, лише з часом антисемітизм став помітною рисою його світогляду. Видання з «єврейського питання» засвідчують його зацікавленість цією темою.

До улюблених історичних тем Г. П. Галагана належали й Французька революція кінця XVIII ст. [2, с. 66], і доба володарювання Наполеона Бонапарта, тому в його бібліотеці опинилися «Історія Французької революції» та «Історія Консульства й Імперії» Адольфа Тьера — найважливіші здобутки французької історіографії 20–50-х рр. XIX ст.⁵⁹.

Особливо цікавими, на нашу думку, є численні видання з наполеоністики — твори, присвячені життєвому шляху Наполеона Бонапарта

⁵⁴ Там само. Арк. 7зв.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8зв.–9.

⁵⁷ Там само. Арк. 6 зв.

⁵⁸ Там само. Арк. 4, 7 зв.–8.

⁵⁹ Там само. Арк. 8, 9.

й історії Європи його часу. У Галагановій бібліотеці, зокрема, була солідна колекція мемуаристики на цю тему: спогади самого Наполеона, опубліковані генералами Гурго й Монтолоном, а також герцогині д'Абрантес (вдови генерала Жюно), графа де Сегюра й російських військових — Федора Глинки, Олександра Михайловського-Данилевського. Окрім того, у Галаганів були такі важливі праці з наполеоністики, як «Історія про скинення Наполеона Бонапарте з викраденого ним трону» Ежена Лабома (російський переклад) та «Історія Наполеона» Жака де Норвіна, котрий став одним із фундаторів «наполеонівської легенди», себто апологізації Наполеона I, а також «Історія навали імператора Наполеона на Росію у 1812 році» генерала Дмитра Бутурліна, що пропонувала офіційну російську версію цієї війни⁶⁰. Зацікавлення Г. П. Галагана постаттю Наполеона I не випадкове. Змолоду він був великим шанувальником Бонапарта, придбав його портрет і називав у своєму щоденнику «генієм» [2, с. 65, 74]. Це обумовлювалося значною увагою, що приділялася образу Наполеона в тогочасній російській культурі, зокрема в творчості Олександра Пушкіна й Михайла Лермонтова, улюблених літераторів молодого Галагана. Також, імовірно, дався взнаки вплив його наставника Федора Чижова, котрий у своєму щоденнику величає Наполеона «генієм», «ідолом», навіть «Прометеем, якому доля судила принести священний вогонь життя»⁶¹.

Зазначимо наявність у книжковому зібранні Галаганів шістдесяти шести томів французької «Універсальної біографії» — біографічного енциклопедичного словника, що видавався з 1811 р. Луї-Габрієлем Мішо й містив величезну кількість статей про історичних діячів, починаючи з Античності⁶². Загалом видається, що для Г. П. Галагана біографія була чи не найулюбленишим жанром історичного наративу. Це, вочевидь, було зумовлено культом героїв, властивим романтикам, у дусі писань Т. Карлайла.

Надзвичайно цікавими є публіцистичні твори, завезені Г. П. Галаганом із закордонної подорожі 1850–1851 рр., що стали відгуками на революційні рухи 1848–1849 рр. Ці видання дають змогу міркувати про його власні суспільно-політичні уподобання. Варта уваги, зокрема, брошура «Про демократію у Франції», опублікована 1849 р. Франсуа Гізо, видатним французьким істориком і державним діячем доби Липневої монархії, поваленої Лютневою революцією 1848 р., у якій засуджується «демократичне ідолопоклонство» й ідеться про по-

⁶⁰ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6, 7зв., 8.

⁶¹ ЦБРФ. Ф. 332. К. 1. Ед. 4. Л. 322–323.

⁶² ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7зв.

требу класової співпраці, а сім'я, правова держава й релігія оголошуються підставою суспільного життя⁶³. Григорія Галагана особливо цікавили революційні події в Чехії та Італії — країнах, які видавалися йому культурно близькими: перша — через його слов'янофільські переконання, а друга — завдяки «патріархальній» ізольованості від неприйнятної для нього модерної індустріальної цивілізації. Тож серед Галаганових книг подибуємо брошуру Фердинанда Коппа про Червене повстання 1848 р. в Празі, а також «Історію революцій і війн в Італії у 1847, 1848 та 1849 роках» Гульєльмо Пепе, генерала-революціонера, керівника оборони Венеції від австрійців, і «Червону Італію» французького літератора-романтика Віктора д'Арленкура, реакціонера, котрий із неабиякою нехиттю ставився до Рісорджименто⁶⁴. Окрім того, Г. П. Галаган був уважним до «польського питання», яке безпосередньо пов'язував з українофільством і слов'янофільством та з протистоянням «полонізму». Його бібліотека поповнилася брошурою поляка-емігранта Александра Крисінського «Польське питання у нинішньому становищі Європи», де йшлося про переваги поміркованого консерватизму й стверджувалося, що польська державність може бути відроджена лише через співпрацю з російським, прусським і австрійським урядами⁶⁵.

Тож Г. П. Галаган вочевидь багато уваги приділяв європейським революційним процесам 1848–1849 рр., причому йому видавався небезпечним революційний соціальний радикалізм; вельми чутливим він був до національних рухів тієї доби, особливо щодо слов'янства й італійців⁶⁶.

Вагу для Григорія Галагана мали статистичні видання. Як прибічник скасування кріпацтва, він вважав статистичні матеріали потужною зброєю в боротьбі з кріпосниками й реакціонерами, особливо наприкінці царювання Миколи I, коли в Російській імперії запанував ультраконсервативний політичний режим. У мемуарних нотатках 1849–1850 рр. Г. П. Галаган зазначає: «Наразі і за теперішніх обставин є лише один вихід для намірів поширення добра й ураження зла; цим єдиним виходом є *статистика* (тут і далі курсив Г. П. Галагана. — М. Б., Є. К.). У нас не можна писати книг, не можна виголошувати про-

⁶³ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7зв.

⁶⁴ Там само. Арк. 9зв.

⁶⁵ Там само. Арк. 8зв.

⁶⁶ Пор. з трактуванням Г. П. Галаганом революційних рухів 1848–1849 рр. у нотатках щодо його закордонної мандрівки 1850–1851 рр., у котрих він розмірковує про постреволюційну Європу зі слов'янофільських позицій: «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. Київ: StreamARLine, 2019. С. 294–309.

мов і навертати таким чином людей до істини, нехай же заговорять за нас *цифри й факти*; у них ще може жити істина, у них кожний побачить, хто правий, а хто винний...»⁶⁷. Тому Г. П. Галаган став активним учасником роботи Комісії для опису губерній Київського навчального округу, створеної 1851 р. для збирання статистичних відомостей, і в його книгозбірні відклалися «Труди» цієї установи⁶⁸.

У родинній книгозбірні було чимало видань, присвячених містам, де мешкала родина Галаганів і перебувала їхня рідня, — Петербургу, Москві, Києву. Це були путівники, замальовки пам'яток і старожитностей тощо.

Із географічних видань Г. П. Галагана найбільше цікавили описи країн і записки мандрівників. У першій половині XIX ст. це був самостійний і досить популярний літературний жанр. У галаганівському книжковому зібранні були наративи про подорожі Україною, Західною Європою, Балканами, Далеким Сходом, Сибіром, Середньою Азією та Палестиною. Були й путівники, придбані Галаганами під час їхніх мандрівок європейськими країнами у 1841–1843 і 1850–1851 рр. Окрім того, у їхній бібліотеці відклалися вельми багата колекція географічних мап, атласів, планів і краєвидів міст XVIII — першої половини XIX ст. Ці видання могли стати в пригоді для планування подорожей, але, мабуть, цінувалися і як мистецькі витвори⁶⁹.

Значний інтерес становлять видання, зараховані в бібліотечному каталозі до рубрики «Філософія, політика, мораль»⁷⁰. Тут знаходимо твори мислителів часів Античності (Платон), Ренесансу (Н. Макіавеллі) та Просвітництва (Ш. де Монтеск'є). Галаганам належала й праця Йоганна-Готфріда Гердера «Ідеї до філософії історії людства», що мала визначальний вплив на розгортання національно-культурних рухів доби Романтизму. Привертають увагу багатотомні видання творів Віктора Кузена, найвпливовішого з-поміж французьких філософів першої половини XIX ст., чий праці високо цінував наставник юного Григорія Галагана Ф. Чижов, схильний до філософствування (у своєму щоденнику він занотовував 22 березня 1836 р., що читав у Галаганів твори Кузена)⁷¹. Між книгами Галаганів були також фундаментальні праці з натурфілософії — Лапласів «Виклад системи світу» й «Міркування про перевороти на поверхні земної кулі» Жоржа Кюв'є, де сформульована його теорія катастроф. Однак Гумбольдтів «Космос»

⁶⁷ ІР НБУВ. Ф. І (Літературні матеріали). Спр. 6923 (Нотатки). Арк. бзв.–7.

⁶⁸ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

⁶⁹ Там само. Арк. 11–14зв.

⁷⁰ Там само. Арк. 22–22зв.

⁷¹ ЦБРФ. Ф. 332. К. 1. Ед. 4 (1836–1842 гг.). Л. 286.

потрапив до праць із природничої історії, де бачимо видання з астрономії, фізики, ботаніки.

Значна частина книг розділу «Філософія, політика, мораль» — це видання з педагогіки часів Просвітництва й Романтизму. Вочевидь, педагогіка належала до «моралі». Ці книги могли стати в пригоді для виховання дітей у родині Галаганів і, ймовірно, були придбані Павлом Григоровичем та Катериною Василівною Галаганами.

Вельми цікавою видається наявність серед філософсько-політично-моральних видань твору Данієля Дефо «Робінзон Крузо». У Галаганів були й англійський примірник цього знаменитого роману, і французький переклад. Окрім того, був ще роман англійської письменниці Барбари Хофланд «Молодий Крузо», що належав до численних «робінзонад», які час від часу з'являлися у світовій літературі. «Робінзонада» давала приклад «природної людини», котра існує поза межами суспільних умовностей. Це була ситуація, вельми приваблива для романтиків. Такий твір міг припасти до душі молодому Г. П. Галагану.

Ще однією захопливою знахідкою в каталозі родинної бібліотеки для нас стали видання творів українського філософа Григорія Сковороди — «Убогий жайворонок» і «Дружня розмова про душевний світ», надруковані 1837 р. Вони були суголосні з романтичним світоглядом молодого Галагана.

Зрештою, надзвичайно цікавими є брошури, які можна зарахувати до соціальної філософії, що стосувалися революційних подій в Європі 1848–1849 рр.⁷², привезені Г. П. Галаганом із закордонної мандрівки 1850–1851 рр. Їх треба розглядати в комплексі зі схарактеризованими вище історичними публікаціями на цю тему. Серед цих видань вирізняються брошури антисоціалістичного спрямування, приміром «Чи є власність крадіжкою? Лист п. П.-Ж. Прудону щодо його записки “Що таке власність?”» Ж.-А. Маттабона (йдеться про знамениту прудонівську тезу про власність як крадіжку), а також «Право на працю» Леона Фоше, який, між іншим, заявляв: «Соціалізм зазнав поразки на вулицях, тепер його треба перемогти в дискусіях. Те, що розпочалося завдяки силі, має завершитися аргументом»⁷³. Окрім того, Г. П. Галаган цікавився земельним кредитом у Франції, придбавши дві брошури на цю тему, опубліковані Л. Фоше й А. Тьєром. І ще в бібліотеці Галаганів з'явилася брошура «Король» Леона Ерве де Сен-Дені, котрий описав революційні рухи неаполітанців, калабрійців та сицилійців і прославляв Фердинанда II, правителя Коро-

⁷² IP НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. (Каталог бібліотеки...). Арк. 22.

⁷³ Léon Faucher. Du droit au travail. Paris, 1848. P. 12–13.

лівства Обоих Сицилій, за енергійну боротьбу з революціонерами. Загалом видається, що ставлення Г. П. Галагана до європейських революційних рухів 1848–1849 рр., про яке ми можемо говорити на підставі придбаних ним видань, присвячених цим подіям, було суголосним з його ставленням до Київської козаччини — селянських заворушень весни 1855 р. Тоді він писав О. В. Кочубею, дядькові своєї дружини: «...нема що робити, треба бити й навіть убивати, тому що натовп є скрізь однаковим й, отримавши хибний напрям, він робиться звіром, але після цього потрібно почати працювати для серйозного перетворення та поліпшення»⁷⁴.

Правничою літературою родинна бібліотека поповнювалася завдяки навчанню Г. П. Галагана на юридичному факультеті Петербурзького університету, хоча російські законодавчі акти XVIII ст., які теж містилися у зібранні, могли належати ще його предкам. Українська регіональна специфіка виявлялася в пам'ятках польсько-литовського законодавства, що лишалося чинним у малоросійських губерніях, — зокрема, Галаганам належав примірник Литовського статуту, надрукований польською мовою у Вільні 1744 р., та його петербурзьке видання в перекладі російською мовою 1811 р. Узагалі для Г. П. Галагана наявність у власній бібліотеці правничої літератури, як гадаємо, була вельми корисною і для управління маєтками, і для виконання службових обов'язків (у 1843–1847 рр. він служив у відомстві державних маєтностей, а в 1848–1851 рр. обіймав посаду борзнянського повітового предводителя дворянства)⁷⁵.

Загалом маємо сміливість стверджувати, що Григорій Галаган швидше був людиною практичної дії, ніж філософічних розмірковувань, але мав одне захоплення, сформоване в юності та збережене до старості, — схильність до літературної творчості. Він насправді володів даром слова — і усного (був гарним оповідачем, що не раз констатували його сучасники), і писемного, свідченням чого є численні замальовки, нотатки, завершені, а частіше незавершені начерки, щоденники. Підґрунтям цієї пристрасті, безумовно, була гарна обізнаність із белетристикою, що ілюструє та частина каталогу, де зазначено твори художньої літератури, як російською і, частково, українською мовами, так і франко- (переважно) й англомовні, менше — німецькомовні⁷⁶.

⁷⁴ ЦДІАК України. Ф. 1475. Од. зб. 992 (Листи Г. П. Галагана О. В. Кочубею). Арк. 56.

⁷⁵ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 23.

⁷⁶ Зауважимо, що до розділів каталогу, присвячених белетристиці, потрапили й твори з літературознавства й мовознавства (Ф. Шлегеля, Г. Галлама, М. Греча, С. Шевирева тощо), що, можливо, є свідченням специфічного підходу до типології книг у першій половині XIX ст.

Зазвичай автори-початківці невільно чи свідомо наслідують стиль популярних авторів. Сюжети численних романів, вигадані та описані в щоденнику 20-річним Григорієм, свідчать про тяжіння автора до літератури пізнього Просвітництва й сентименталізму, до текстів у пасторальному дусі, що підготували романтичне світосприйняття, сформоване європейською культурною традицією на межі XVIII–XIX ст. і успадковане молоддю Російської імперії. Невипадково в каталозі знаходимо окремі тексти й зібрання творів Жана-П'єра Кларі де Флоріана, чиї пасторальні повісті та оповідання мали значний успіх ⁷⁷ (серед інших праць в описі є, зокрема, переклад роману Мігеля Сервантеса де Сааведра «Дон Кіхот», зроблений В. А. Жуковським з Флоріанового перекладу), Готфріда Августа Бюргера, чиї балади, передусім «Ленора», виховали не одну генерацію європейських романтиків ⁷⁸, Йохана Генріха Фосса, автора сільських ідилій, сюжетика й проблематика яких були джерелом натхнення для юного Григорія Галагана ⁷⁹ (у своєму юнацькому щоденнику він писав: «...приємно, дуже приємно іноді переноситися у щасливе сільське життя, особливо так живо, як переносить свого читача Фосс» [2, с. 56]). Прочитані в ранній молодості «Страждання молодого Вертера» Йоганна Вольфганга фон Гете, романи Вальтера Скотта, Віктора Гюго, поетичні твори Джорджа Гордона Байрона (усі ці твори мовою оригіналу є в книгозбірні) ⁸⁰ ставали для нього (як і для багатьох його однолітків) «школою чуттєвості», джерелом зразків емоційного відгуку на життєві ситуації, що уможливлювалося і складом родинної бібліотеки. Окрім зазначених, тут знаходимо тексти провідних авторів доби Романтизму — Рене Шатобріана («Мученики», 1809 р., «Вибране», 1812 р.), Альфреда де Віньї («Вибране», 1832 р.), Томаса Мура («Твори», 1833 р.), Семюеля Колдріджа («Поезії», 1834 р.), Фрідріха Шиллера (1834 р.), Жермени де Сталь («Вибране», 1821 р., «Корінна», 1824 р.), фрагменти з прози та поезії Шарля Нодьє в збірці «Для юнацтва» (1834 р.), есе «Кращі з британських поетів» Джорджа Кроулі (1831 р.) тощо ⁸¹. Вірогідно, що ці та інші книги (чи більшість їх) купувалися батьками Григорія Павлом і Катериною Галаганами, причому, зауважимо, також з метою навчання та виховання сина й доньки (зокрема, у збірці є навіть «Курс давньої та сучасної літератури для панянок» Анн-Марі де Монжеро, графині Бофор, 1821 р.). Утім, Григорій Галаган ще з юності

⁷⁷ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 163в., 193в., 20.

⁷⁸ Там само. 19 зв.

⁷⁹ Там само. 19–20 зв.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само. Арк. 20.

мав можливість читати Гомера, Вергілія, Овідія, Данте Аліг'єрі, Торквато Тассо, Джона Мільтона у французьких перекладах (хоча є й томик Плінія латиною видання 1774 р.) і, безумовно, французьких авторів XVII–XVIII ст. — від Жана Расіна, Мольєра, П'єра де Лафонтена до Вольтера, Проспера де Кребійона, П'єра Бомарше й, вочевидь, улюбленого його батьком Жака Деліля (у зібранні наявні як оригінальні поеми цього автора — «Людина в ланах, або Французькі георгіки», «Уява», «Три царства природи», так і переклади «Енеїди» Вергілія та «Втраченого раю» Мільтона)⁸².

Але, безумовно, Г. П. Галаган і сам поповнював родинну книгозбірню зразками белетристики. Цікавою є міні-збірка книг, придбаних у закордонному вояжі Григорія Павловича та його дружини Катерини Василівни (уродженої Кочубей) у 1850–1851 рр. Тут знаходимо такий «знаковий» для епохи текст, як «Сповідь» Ж.-Ж. Руссо, романи Фенімора Купера «Червоний корсар» і «Лайонель Лінкольн» та низку текстів французьких літераторів першої половини й середини XIX ст. — Ежена Сю, Франсуа-Огюста Ром'є, Бенджаміна Гастіно, Поля де Мюссе, Александра де Лаверньє⁸³, що привертають увагу передусім модифікацією романтичної традиції та пристосуванням її до потреб змінюваного часу — до висвітлення соціальних питань. Швидше за все, Г. П. Галаган прагнув зрозуміти настрої європейської спільноти в атмосфері, яка передувала соціальному вибуху 1848–1849 рр., й досягнути її наслідки ще й через призму художньої фантазії — не лише з брошур на злободенні політичні теми, про які йшлося вище. Тому, приміром, у його книжковій колекції опинилися книги Ф.-О. Ром'є та Б. Гастіно, письменників і суспільних діячів, чії політичні позиції не збігалися. До того ж французькі літератори, твори яких придбав Г. П. Галаган, були не лише плідними, а й досить популярними на той час, репрезентуючи важливі тенденції літературного життя⁸⁴, зокрема, користувалася значним попитом книга «Вотчина Сатани» Б. Гастіно, де звичай та пристрасті французького суспільства висвітлювалися у формі поширюваного тоді «фейлетонного роману». Не забуваймо й чинник розважальності — ці книжки, що були, власне, зразками «масової культури», захоплювали динамічним сюжетом, промовистим змалюванням людських характерів і доль. Може, тому Григорій привіз із закордонної поїздки ще кілька тогочасних бестселерів — романи Поль де Кока «Жінка, чоловік і коханець», «Брат Жак», «Мій сусіда

⁸² IP НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 16.

⁸³ Там само. Арк. 21зв.

⁸⁴ Див. детальніше: Schmidt-Weißenfels E. Frankreichs moderne Literatur seit der Restauration. Berlin, 1856. 280 s.

Реймонд»⁸⁵, тоді як попередньо в домашній книгозбірні був лише один твір цього автора — «Рогоносець»⁸⁶.

Як бачимо, коло читання Григорія Галагана, як будь-якої людини, визначалося і його особистими смаками, і читацькими тенденціями доби, і, певною мірою, родинними традиціями. У його книгозбірні знаходимо як твори просвітників Михайла Ломоносова, Гаврила Державіна, Івана Хемніцера, Василя Капніста, Дениса Фонвізіна⁸⁷, так і поезію та прозу російських романтиків — Василя Жуковського, Олександра Бестужева-Марлінського, Івана Козлова (у перекладі цього зараз майже забутого автора, імовірно, батьки Г. П. Галагана читали «Кримські сонети» Адама Міцкевича), а також романи безсумнівних фаворитів освіченої публіки 1830-х рр. — Фадея Булгаріна, Михайла Загоскіна, Івана Лажечникова⁸⁸. Зауважимо, що уподобання у сфері історичної романістики самого Григорія Галагана, як вони відклялися в книгах каталогу, красномовно вказують на захоплення козацькими часами української історії: П. Куліш — «Михайло Чарнишенко», О. Кузьмич — «Козаки» (1843) і «Зіновій-Богдан Хмельницький» (1846), В. Кореневський — «Гетьман Острияниця» (1846)⁸⁹.

Але особисту перевагу Григорій Галаган надавав іншим авторам. Це Олександр Пушкін, Микола Гоголь, Тарас Шевченко.

Поезії О. С. Пушкіна юний Григорій сприймав як емоційно близькі. «Великий Пушкін створив ці вірші для мене» [2, с. 93], — зауважив він, записавши в щоденник рядки з «К*** [Керн]» для ілюстрації чергового сердечного захоплення. Із М. В. Гоголем Г. П. Галаган був особисто знайомий і спілкувався, хоча й недовго, у Римі наприкінці 1842 — на початку 1843 р. Його смерть сприйняв як трагедію свого покоління: «Невже така наша доля? Усе чудове, що виходить із самотньої Руської природи, гине передчасно, нібито й не повинно було являтися у світ» [1, с. 99]. Про високу оцінку ним роману «Мертві душі» згадувала княжна Варвара Репніна: «Я дала слово Г. П. Галагану прочитати цю книгу; це Гомер, говорив він» [8, с. 227]. Ремінісценціями з «Вибраних місць із листування з друзями» сповнене його есе на смерть М. В. Гоголя «Друзям» [1, с. 98]⁹⁰.

⁸⁵ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 19зв., 21зв.

⁸⁶ Там само. Арк. 19зв.

⁸⁷ Там само. Арк. 16.

⁸⁸ Там само. Арк. 16–16зв.

⁸⁹ Там само. Арк. 16зв., 18.

⁹⁰ Зауважимо, що в родинній книгозбірні були й перше повне посмертне зібрання творів О. Пушкіна (в 11 томах 1838 р.), і перше повне видання роману «Свгеній Онегін» 1833 р., і перше та єдине прижиттєве зібрання творів М. Гоголя, і перше видання «Вибраних місць з листування з друзями» 1847 р. (ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 16–17зв.).

Григорій Галаган у ранній молодості читав поезії Тараса Шевченка у вітальнях панських садиб і використовував як чуттєву ілюстрацію свого кохання до селянської дівчини, а в зрілому віці пропонував синові Павлуся заучувати їх. Повторювані згадки текстів поета й аллюзії на них в особистих записках, наявність у каталозі 1853 р. усіх видань його творів, надрукованих на той час⁹¹, сама історія знайомства з митцем на початку 1840-х і більш тісного приятелювання на межі 1850–1860-х — усе засвідчує вагомість тієї ролі, яку відіграла творчість Т. Г. Шевченка як для розвитку світоглядних переконань Г. П. Галагана й еволюції його художніх смаків, так, вочевидь, і для виникнення в нього намірів у середині 1840-х рр. «друкувати малоросійською мовою для простого народу книги...»⁹², не реалізованих, серед іншого, через справу кирило-мефодіївців і зміну соціально-політичної ситуації в Російській імперії. У контексті цього задуму комплекс книг української тематики й, частково, українською мовою, що є в каталозі (передусім твори «харківських романтиків» Амвросія Метлинського й Григорія Квітки (Основ'яненка), український випуск літературної збірки «Молодик» за 1843 р., а також «Наські українські казки» Осипа Бодяньського, літературна збірка «Барвінок України» за редакцією Степана й Григорія Карпенків (1845) тощо), вказує не лише на щире особисте зацікавлення господаря бібліотеки, а й на його тогочасні мрії про те, що селянин «триматиме в руках книгу малоросійською мовою, у якій він бачитиме, що й писемні, і розумні люди не гребують його мовою...»⁹³. Щоденники й листування Г. П. Галагана 1845–1847 рр. засвідчують пошуки союзників у цій справі. «Нарешті я зібрав тобі кіпу малоросійських творів» [10, с. 184–185], — писав йому Микола Рігельман 13 червня 1846 р. (тексти, перелічені в цьому листі, знаходимо у каталозі). У записках за січень 1847 р. Г. П. Галаган зазначив, що І. І. Срезневський у розмові з ним «...указав на людей, котрі пишуть у Харкові, та взагалі на міру харківського українолюбства»⁹⁴.

Також зауважимо, що для Григорія Галагана, як для поміщика-практика, українська мова слугувала важливим чинником успішної комунікації з селянством, як в економічній, так і в соціальній і духовній сферах, можливо, тому в його колекції знаходимо «Проповіді малоросійською мовою» протоієрея Василя Гречулевича 1849 р.⁹⁵.

⁹¹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17, 18.

⁹² ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6922. Арк. 9. На цю тему Г. П. Галаган написав статтю «Про малоросійське народне читання», відправлену до Петербурга. Див.: Соколов Е. И. Библиотека Императорского общества истории и древностей российских. Вып. 2: Описание рукописей и бумаг, поступивших с 1846 по 1902 г. вкл. М., 1905. № 541.

⁹³ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6922. Арк. 363в.

⁹⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6922. Арк. 373в.

⁹⁵ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 18.

Назагал розгляд збірки белетристичних творів, презентованих у каталозі, засвідчує тенденцію, характерну як для історичного періоду в цілому, так і для осіб із роду Галаганів, збирачів бібліотеки: зростання значущості освіти для соціуму, для дворянства зокрема, і розуміння дворянами важливості реалізації освітньо-виховних ідей.

Тому розділи каталогу, що описують науково-навчальні та довідникові видання, може, не дуже численні, але досить вагомі за якістю та змістом текстів. І знов, як бачимо, акцент зроблений на гуманітарний складник знань. Як-от, серед видань, згрупованих як мовознавчі, знаходимо чимало словників, причому не лише, наприклад, тих, де російська мова зіставляється з новими європейськими (французькою, німецькою, англійською), а й німецько-італійських, франко-італійських, франко-німецьких тощо, також тут є численні граматики (як європейських мов, так і латини), хрестоматії. Значна кількість книг датована другою половиною XVIII ст., зокрема словники й посібники відомих європейських лінгвістів і граматиків, що витримали не одне видання, приміром «Імператорський словник чотирьох основних мов Європи: італійська, французька, німецька, англійська» Джованні Вернероні (1743), «Загальні та аргументовані принципи французької граматики» Рене Ресто (1766), «Загальний словник англійської мови» Томаса Шерідана (1780)⁹⁶. Також серед книг, датованих ще 1790–1800-ми рр., знаходимо посібники з риторики й віршування: «Риторика на користь молодих дівиць, яка може слугувати їй для чоловіків» Г.-А. Гайяра (1797), «Правила поезії, на користь дівиць» Шарля Батте (1808)⁹⁷. Це показує високі вимоги до жіночої освіти, імовірно, у кількох поколіннях родини, а також реалізацію принципів домашнього виховання дворянської молоді, що передбачало оволодіння і літературними навичками. І, власне, бачимо результати такої освітньої стратегії: Григорій Галаган, як засвідчують його еґо-документи, володів французькою, німецькою, англійською, італійською мовами та, як зауважувалося, мав схильність до літературної творчості.

Якщо покластися на дати публікації, великий обсяг навчальної літератури (не лише мовознавчої та літературознавчої, а й із природничих і точних наук) придбало подружжя — Павло й Катерина Галагани — для сина й доньки в 1820–1830-ті рр. І вже після передчасної смерті чоловіка, коли К. В. Галаган наприкінці 1834 р. оселилася разом з дітьми в Петербурзі, вона продовжила піклуватися про їхню освіту, як-от книги, куплені нею впродовж 1835 р., теж залишилися в родинній бібліотеці. Серед них — «Початкові правила російської грама-

⁹⁶ IP НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 25–25зв.

⁹⁷ Там само. Арк. 26.

тики» Миколи Греча (1830), «Короткий посібник логіки» Миколи Рождественського (1826)⁹⁸, «Латино-російський лексикон» Івана Кроненберга (1834), «Арифметика» П'єра Луї Бурдона (1834)⁹⁹. До речі, у розділі книг з точних наук, історії техніки тощо збереглися твори Федора Чижова, котрий у жовтні 1835 р. став учителем Григорія Галагана, зокрема науково-популярні нариси «Роздуми про загальну теорію рівноваги» (1836), «Парові машини» (1838)¹⁰⁰.

Начерки Ф. Чижова є і в частині каталогу, присвяченій книгам з історії архітектури й красних мистецтв (це дві мистецтвознавчі публікації в російській періодиці 1846 р. — «Про твори російських художників у Римі» та «Про Фридриха Овербека»¹⁰¹). Увесь розділ заслуговує на розгляд передусім тому, що книги, зібрані тут, частково дають змогу зрозуміти початки естетизму, схильності милуватися красою природи, вродою жінки, привабливістю якихось буденних дрібниць — якостей, властивих Григорієві Галагану. Витоки цього — у наступності захоплень, у можливості успадкувати від батька, який далеко пішов від пращура, полковника Гната Галагана, неписьменного вояка й накопичувача родинних статків, любов до витонченого, до поезії парків, до розмаїття архітектурних форм. Для дворянської родини художня освіта дітей була соціальним маркером, свідченням аристократизму, тому вони ставилися до розкішно оформленої книги як до витвору мистецтва. У цій частині каталогу знаходимо низку книг з історії та теорії архітектури й містобудівництва, причому їхній вибір теж засвідчує смаки епохи й власників, — це тексти, на яких базувався й розвивався європейський класицизм: «Десять книг про архітектуру» (1790) Вітрувія у перекладі російського архітектора Василя Баженова й літератора Федора Каржавіна, «Нарис про архітектуру» (1755) Марка-Антуана Лож'є, історика й теоретика мистецтва доби Просвітництва, «Теоретична й практична пропозиції щодо цивільної архітектури» (1806) Івана Лема, розробника проектів зразкових фасадів у формах класицизму для імперських міст. Ці праці з домашньої бібліотеки спонукали Галаганів до будівництва репрезентативних палацово-паркових ансамблів у маєтках Сокиринці та Дігтярі у другій чверті ХІХ ст. Так само не випадково тут зберігалися «Образи найгарніших мальовничих садів Франції, Англії та Німеччини» (1810) Жана-Шарля Крафта¹⁰² — облаштування парку в Со-

⁹⁸ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 25, 26, 28; ЦДАК України. Ф. 1475 (Галагани-поміщики). Оп. 1. Спр. 1329 (Книга обліку за 1835 р.). Арк. 6–6зв.

⁹⁹ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 28.

¹⁰⁰ Там само. Арк. 34.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само.

киринському маєтку стало для Галаганів родинною справою. У цій частині колекції знаходимо раритетне навіть для середини ХІХ ст. видання — альбом авторства французького художника-академіста Шарля Лебрена «Вираз пристрастей душі» 1727 р.¹⁰³ Кілька поколінь сімейства могли використовувати його в заняттях живописом.

Віанням епохи є наявність у книгозбірні номерів ілюстрованих європейських часописів. Це британський «The Penny Magazine», французькі «L'Illustration» «Le Journal pour rire», «La Revue comique à l'usage des gens sérieux»¹⁰⁴. Припустимо, що батьків Григорія Галагана британський «Журнал за пенні» (є номери за 1832–1833 і 1835–1836 рр.) вбив не лише своїми консервативними настроями, а й чудовими ксилографіями, які супроводжували текст, тоді як він сам зацікавився двома останніми виданнями передусім тому, що вони постали на хвилі революційних подій 1848–1849 рр. і слугували ще одним джерелом для розуміння того, що відбувається в країнах Європи (думаємо, що числа «Le Journal pour rire» за 1849 р. і «La Revue comique...» були придбані Г. П. Галаганом під час закордонної мандрівки 1850–1851 рр.). За книжковою продукцією простежується зміна світоглядних пріоритетів людини: якщо з мандрівки 1841–1843 рр. Г. П. Галаган привіз каталоги європейських музеїв, альбоми літографій із краєвидами німецьких земель, то через 10 років він більше прагнув зрозуміти політичну ситуацію в Європі, ніж ознайомитися з культурною спадщиною.

І нарешті звернемося до тих розділів каталогу, що описують видання насамперед практичного застосування — із медицини, землеробства, домогосподарства тощо.

Зміст книг з медицини в бібліотеці Галаганів досить добре корелюється, по-перше, знову ж таки, з тенденціями часу, коли в суспільстві сильнішало переконання в потребі піклуватися про власне здоров'я, тому тут знаходимо популярні на початок ХІХ ст. праці лейб-медика пруського короля Крістофа Вільгельма Гуфелянда «Наука, що вказує засоби досягнення тривалого життя», російського медика українського походження, доброго знайомого родини Йосипа Каменецького «Коротка настанова про лікування хвороб простими засобами» тощо¹⁰⁵. По-друге, за цими виданнями можна частково реконструювати історію хвороб кількох поколінь Галаганів: вони страждали від золотухи (чи того, що мало цю назву в той час) і, мабуть, зверталися до праці «Про суттєві ознаки золотушної хвороби» К. В. Гуфелянда; наражалися на небезпеку венеричних захворювань

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 34.

¹⁰⁵ Там само. Арк. 33.

(є два дослідження з цієї проблеми); втрачали дітей-немовлят (до народження Г. П. Галагана у його батьків померло троє малюків), тому напередодні народження дитини в сестри Г. П. Галагана М. П. Комаровської було придбано книгу І. П. Ліхтенштедта «Про причини смертності дітей на першому році життя і засоби її попередження» (1840)¹⁰⁶. Болючість теми дітонародження для Галаганів унаочнюється й тим, що в книгозбірні є праця Йоганна ван дер Горна «Повивальна баба, або Достовірна настанова через питання та відповіді» 1761 р., наявна ще в реєстрі 1815 р.¹⁰⁷

Книги, присвячені організації господарства в маєтках Галаганів, основам домогосподарства, теж є цікавою ілюстрацією до історії хазяйнування українських поміщиків у своїх володіннях. Видання, датовані 1770–1790-ми рр., є більш прикладними за змістом, вони навчають уберігати худобу від падежу, боротися зі шкідливими комахами чи спостерігати за календарем сільських польових робіт. Період перебудови в Сокиринцях другої половини 1820-х рр. позначено наявністю посібника фахового будівельника Єгора Челієва «Настанова виготовляти цемент» (1825)¹⁰⁸. Але з часом більш помітне прагнення Галаганів раціоналізувати й модернізувати поміщицьке господарство, що засвідчене працями, присвяченими економіці та основам ефективного землекористування. Варто особливо зазначити публікації з конярства, вівчарства, тютюнництва та шовківництва — сільськогосподарських галузей, які Галагани намагалися розвинути в своїх маєтках¹⁰⁹. Вочевидь, як один із засобів оновлення форм господарювання українські поміщики розцінювали поширення освіти серед селянства. Тому до цього розділу потрапила книга спеціаліста із сільського господарства, письменника Степана Маслова «Про всенародне поширення грамотності в Росії» (1849). Роздумуючи над розмовою з її автором на цю тему, Г. П. Галаган занотував у щоденнику: «...відповідно до того, як ми вчитимемо дітей, за теперішнього напрямку в Росії являться і книги, нестачу яких ми так відчуваємо»¹¹⁰.

Подальша історія бібліотеки Григорія Галагана в його маєтку Сокиринці доводить, якими актуальними для нього були питання освіти. Філолог-славіст Андроник Степович (1857–1935), близький до родини Галаганів, згадував, що з часом родинна книгозбірня стала загальнодоступною: «У половині XIX століття вона вже була така велика, що обслуговувала, розуміється, безплатно, цілу досить велику

¹⁰⁶ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 33.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 31.

¹⁰⁹ Там само. Арк. 31–31зв.

¹¹⁰ ІР НБУВ. Ф. I. Оп. 1. Спр. 6922. Арк. 33.

округу, і для завідування нею, видачі книг читачам і записування нових покупок і здобутків наймали навіть окрему особу, звичайно місцевого селянина. Книги були записані у великий каталог, з якого користувалися й читачі» [9, с. 85].

Історія родинної бібліотеки Галаганів у соціокультурному контексті другої половини XIX — початку XX ст. є окремою та доволі важливою темою для майбутніх досліджень. Ці розвідки, зокрема, дадуть змогу з'ясувати, чим книжкове зібрання поповнювалося після укладення каталогу 1853 р., у якому обсязі воно було передано Колегії Павла Галагана (привілейованому середньому освітньому закладу, відкритому Галаганом в Києві 1871 р.), які видання були придбані Григорієм Галаганом на схилі життя, а отже — як саме змінювався з часом його читацький репертуар. Джерельною базою подальших досліджень можуть бути документи родинного архіву Галаганів з Центрального державного історичного архіву України у місті Києві та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також книжкове зібрання, пов'язане з іменем Галаганів, що зберігається у фондах цієї бібліотеки.

Отже, дослідження приватних бібліотек може бути вельми плідним у контекстах інтелектуальної історії та біографістики. Розгляд змісту таких книгозбірень репрезентує процес читання як культурну дію, яка формує інтелектуальну ідентичність людини. Водночас бачимо, що книжкове зібрання, створюване кількома поколіннями одного сімейства, втілює не лише індивідуальну, а й колективну свідомість.

Бібліотека Галаганів, що склалася впродовж другої половини XVIII — першої половини XIX ст., дає змогу з'ясувати культурні пріоритети українського помісного дворянства того часу, простежити їх еволюцію відповідно до зміни суспільних настроїв і літературних смаків. Осмислення складу цієї книгозбірні частково уможлиблює відтворити роль представників різних поколінь одного сімейства в її змістовному наповненні. Як і сімейні бібліотеки загалом, вона репрезентує, хоча б частково, родинну традицію читання. На прикладі цього зібрання ми бачимо, як українське панство засвоювало літературний доробок XVIII — початку XIX ст., осягаючи водночас інтелектуальну спадщину минулого, і розуміємо, як, зрештою, добір книг для бібліотеки корелювався з рисами особистості її власника, як важили для формування свідомості українського дворянського інтелігента просвітницька традиція, успадкована від попередньої доби, і візія романтизму, ще актуальна в середині XIX ст. Еволюція інтелектуальних пріоритетів однієї людини постає в ареалі сімейної історії та, ширше, в соціально-політичному й морально-естетичному контексті часу.

1. Будзар М. Смерть Миколи Гоголя у сприйнятті сучасників: есе Григорія Галагана «Друзям» / М. Будзар // Київські історичні студії. – 2017. – № 2 (5). – С. 96–101. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2017.213>
2. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд., статті, коментарі М. Будзар, Є. Ковальов ; ред. І. Колесник. – Київ : StreamARLine, 2020. – 248 с.
3. История чтения в западном мире от Античности до наших дней / ред.-сост. Г. Кавалло, Р. Шартье ; пер с фр. М. А. Руновой, Н. Н. Зубкова, Т. А. Недашковской. – М. : ФАИР, 2008. – 544 с.
4. Кістяківський О. Ф. Щоденник : 1874–1885 : у 2 т. Т. 1. 1874–1879 / О. Ф. Кістяківський ; упоряд. В. С. Шандра [та ін.] ; відп. ред. І. Л. Бутич. – Київ : Наукова думка, 1994. – 645 с.
5. Лякишева С. И. Усадебные библиотеки и домашнее чтение дворян как образец книжной культуры России XIX века : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 / С. И. Лякишева ; Московский государственный институт искусств и культуры. – Москва, 2009. – 22 с.
6. «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов ; ред. І. Колесник. – Київ : StreamARLine, 2019. – 516 с.
7. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. : социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М. : Кругъ, 2011. – 560 с.
8. Репина В. Из воспоминаний княжны В. Н. Репниной о Гоголе / В. Репина // Русский архив. – 1890. – № 10. – С. 227–232.
9. Степович А. На Галаганівщині літом 1927 р. / А. Степович // Україна. – 1929. – Кн. 1–2. – С. 81–92.
10. Частная переписка Г. П. Галагана. Письма Н. А. Ригельмана // Киевская старина. – 1899. – № 5. – С. 181–198.
11. Частная переписка Г. П. Галагана. Письма О. М. Бодянского // Киевская старина. – 1899. – № 7. – С. 24–32.
12. Шаповалов В. А. Русское дворянство первой половины XIX и книга / В. А. Шаповалов // Российская империя в исторической ретроспективе. – Белгород, 2013. – Вып. VIII. – С. 171–178.
13. Kridel C. An Introduction to Biographical Research / Craig Kridel // AERA. – Режим доступу: https://www.aera.net/SIG013/Research-Connections/Introduction-to-Biographical-Research/mid/28857/dnnprintmode/true?SkinSrc=%5BG%5DSkins%2F_default%2FNo+Skin&ContainerSrc=%5BG%5DContainers%2F_default%2FNo+Container. – Назва з екрана.
14. Richards R. J. The Role of Biography in Intellectual History / Robert J. Richards // KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge. – 2017. – Vol. 1, No. 2. – P. 295–318. <https://doi.org/10.1086/693727>

REFERENCES

1. Budzar, M. (2017). The Death of M. Gogol in the Reception of his Contemporaries: The Essay by G. Galagan “Friends”. *Kyiv Historical Studies*, 2(5), 96-101. [In Ukrainian], [In Russian]. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2017.213>

2. Budzar, M., & Kovalov, Ye. (Comps.), Kolesnyk, I. (Ed.). (2020). *Hryhorii Galagan. Zhurnal (1836–1841)*. Kyiv, Ukraine: StreamARLine. [In Ukrainian], [In Russian].
3. Cavallo, G., & Sharte, R. (Comps. & Eds.). (2008). *Istoriia chteniia v zapadnom mire ot Antichnosti do nashikh dnei* (M. A. Runova, N. N. Zubkov, & T. A. Nedashkovskaia, Trans.). Moscow, Russia: FAIR. [In Russian].
4. Kistiakivskiy, O. F. (1994). *Shchodennyk (1874–1885)* (V. S. Shandra, Comp., I. L. Butych, Ed.). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
5. Liakisheva, S. I. (2009). *Usadebnye biblioteki i domashnee chtenie dvorian kak obrazets knizhnoi kultury Rossii 19 veka* (Extended abstract of PhD dissertation). Moskovskii gosudarstvennyi institut iskusstv i kultury, Moscow, Russia. [In Russian].
6. Budzar, M., & Kovalov, Ye. (Comps.), Kolesnyk, I. (Ed.). (2019). “*My vyikhaly z Sokyrytsiv...*”: *Trevelohy rodyny Galaganiv*. Kyiv, Ukraine: StreamARLine. [In Ukrainian], [In Russian].
7. Repina, L. P. (2011). *History at the border of the 20–21 cc.: Social theories and historiographical practices*. Moscow, Russia: Krugh. [In Russian].
8. Repnina, V. (1890). Iz vospominanii kniazhny V. N. Repninoi o Gogole. *Russkii Arkhiv*, 10, 227-232. [In Russian].
9. Stepovych, A. (1929). Na Galaganivshchyni litom 1927 r. *Ukraina*, 1-2, 81-92. [In Ukrainian].
10. Chastnaia perepiska G. P. Galagana. Pisma N. A. Rigelmana. (1899). *Kievskaiia Starina*, 5, 181-198. [In Russian].
11. Chastnaia perepiska G. P. Galagana. Pisma O. M. Bodianskogo. (1899). *Kievskaiia Starina*, 7, 24-32. [In Russian].
12. Shapovalov, V. A. (2013). The Russian Nobility in the first half of the 19th century and Books. *Rossiiskaia Imperiia v Istoricheskoi Retrospektive*, 8, 171-178. [In Russian].
13. Kridel, C. (n. d.). An Introduction to Biographical Research. In *AERA*. Retrieved from https://www.aera.net/SIG013/Research-Connections/Introduction-to-Biographical-Research/mid/28857/dnnprintmode/true?SkinSrc=%5BG%5DSkins%2F_default%2FNo+Skin&ContainerSrc=%5BG%5DContainers%2F_default%2FNo+Container [In English].
14. Richards, R. J. (2017). The Role of Biography in Intellectual History. *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*, 1(2), 295-318. <https://doi.org/10.1086/693727> [In English].

Рукопис одержано 21.05.2021 р.

Maryna BUDZAR, Candidate of Sc. (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Faculty of History and Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine);

Yevhen KOVALOV, Candidate of Sc. (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Faculty of History and Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, (Kyiv, Ukraine).

Man and his books: Catalogue of Hryhorii Galagan’s Library as a source for his intellectual biography.

The goal of the work. The article considers the reading practices of Hryhoriy Galagan (1819–1888), one of the outstanding representatives of the Ukrainian local nobility of the 19th century, as an important factor in the formation of his intellectual identity. The authors tried to find out to what extent Galagan's worldview was determined by the readers' repertoire, represented by the composition of his library. **The research methodology** includes methods of reconstruction of intellectual biography (historical-genetic, typological), as well as analysis of historical sources. **The scientific novelty** of the work is that for the first time the object of research was the catalog of the private library of H. Galagan, compiled in 1853 by the historian and ethnographer, bibliophile Mykola Markevich (1804–1860). The document is stored in the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Reading is understood as a cultural action that forms a person's intellectual identity. At the same time, the book collection, created by several generations of one family, is considered as the embodiment of not only individual but also collective consciousness. **Conclusions.** The authors show how the Galagan Library catalog reflects the reading priorities of one person, the preferences of the noble family, whose members joined the filling of the book collection, and the collective tastes that reflect the trends of public life. The article proves that due to the predominance of fiction and history and theology publications, the library's collectors, in particular H. Galagan, had humanitarian preferences. Analysis of the contents of the sections of the catalog shows how important for the formation of the consciousness of the noble intellectual Enlightenment tradition, inherited from the previous era, and the vision of Romanticism, still relevant in the middle of the 19th century.

Key words: Ukrainian nobility, Galagan's family, Hryhoriy Galagan, intellectual biography, book, history of reading, home library, catalogue.